

حقوق اساسی (۲)

(رشته حقوق)

دکتر حسن خسروی

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

راهنمای مطالعه کتاب.....	سیزده
هدف کلی کتاب.....	پانزده

فصل اول - ماهیت حکومت جمهوری اسلامی ایران.....	۱
هدف‌های کلی.....	۱
هدف‌های رفتاری.....	۱
مقدمه.....	۲
گفتار اول - تدوین و تصویب قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران.....	۲
مبحث اول - تشکیل مجلس خبرگان.....	۲
مبحث دوم - تصویب و همه‌پرسی قانون اساسی سال ۱۳۵۸.....	۳
مبحث سوم - بازنگری قانون اساسی سال ۱۳۶۸.....	۴
مبحث چهارم - اصلاحات صورت گرفته در بازنگری سال ۱۳۶۸.....	۵
گفتار دوم - مفهوم جمهوری اسلامی.....	۶
مبحث اول - مفهوم جمهوریت.....	۷
مبحث دوم - اسلامیت.....	۲۰
مبحث سوم - رابطه جمهوریت و اسلامیت.....	۲۵
گفتار سوم - ماهیت حاکمیت.....	۲۷
مبحث اول - مفهوم حاکمیت.....	۲۸

۳۳	 مب‌حث دوم - رابطه حاکمیت الهی با حاکمیت مردمی - ملی
۳۴	 گفتار چهارم - ساختار سیاسی حکومت
۳۶	 مب‌حث اول - ماهیت تفکیک قوا در ساختار سیاسی
۴۰	 مب‌حث دوم - چگونگی تأثیرگذاری قوای سه‌گانه بر یکدیگر
۴۶	 خلاصه مطالب
۴۸	 خودآزمایی
۴۹	 فصل دوم - اصول و مبانی کلی و بنیادین نظام سیاسی ایران
۴۹	 هدف‌های کلی
۴۹	 هدف‌های رفتاری
۵۰	 مقدمه
۵۱	 گفتار اول - اصول اعتقادی و مذهبی
۵۲	 گفتار دوم - اصل برابری و جایگاه مردم
۵۳	 گفتار سوم - آزادی عقیده و بیان
۵۴	 گفتار چهارم - خانواده
۵۵	 گفتار پنجم - عدالت
۵۶	 گفتار ششم - امور تربیتی، آموزشی، علمی و فرهنگی
۵۷	 گفتار هفتم - امر زمامداری
۵۹	 گفتار هشتم - اصول سیاست خارجی
۶۲	 گفتار نهم - اصول ملی
۶۳	 مب‌حث اول - آزادی
۶۴	 مب‌حث دوم - استقلال
۶۴	 مب‌حث سوم - وحدت ملی
۶۷	 مب‌حث چهارم - تمامیت ارضی کشور
۶۸	 گفتار دهم - اصول اقتصادی
۶۹	 مب‌حث اول - اصول راهبردی و کلی امور اقتصادی
۷۳	 مب‌حث دوم - بخش‌های اقتصادی
۷۷	 خلاصه مطالب
۷۸	 خودآزمایی

فصل سوم - حقوق ملت.....	۷۹
هدف‌های کلی.....	۷۹
هدف‌های رفتاری.....	۷۹
مقدمه.....	۸۰
گفتار اول - حقوق مدنی و سیاسی.....	۸۱
مبحث اول - حق حیات.....	۸۱
مبحث دوم - حق امنیت.....	۸۱
مبحث سوم - حق حریم خصوصی.....	۸۳
مبحث چهارم - حق رفت و آمد آزاد و اقامت.....	۸۴
مبحث پنجم - آزادی‌های فکری.....	۸۴
مبحث ششم - آزادی اطلاعات و مطبوعات.....	۸۶
مبحث هفتم - آزادی‌های سیاسی.....	۸۷
گفتار دوم - حقوق و آزادی‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.....	۸۹
مبحث اول - آزادی انتخاب شغل و حق به کار.....	۸۹
مبحث دوم - آزادی سندیکایی.....	۹۰
مبحث سوم - حق به رفاه و تأمین اجتماعی.....	۹۰
مبحث چهارم - حق آموزش و پرورش.....	۹۱
مبحث پنجم - حقوق و آزادی‌های برابر اجتماعی.....	۹۱
مبحث ششم - حق به خانواده شایسته.....	۹۲
مبحث هفتم - آزادی تشکلات و اجتماعات.....	۹۳
مبحث هشتم - حق تابعیت.....	۹۳
گفتار سوم - حقوق قضایی.....	۹۴
مبحث اول - حق دادخواهی.....	۹۵
مبحث دوم - حق دادرسی منصفانه.....	۹۵
خلاصه مطالب.....	۹۷
خودآزمایی.....	۹۸
 فصل چهارم - نهاد رهبری.....	 ۹۹
هدف‌های کلی.....	۹۹
هدف‌های رفتاری.....	۹۹
مقدمه.....	۱۰۰
گفتار اول - مبانی نظری.....	۱۰۰

مبحث اول - معنی ولایت.....	۱۰۱
مبحث دوم - دلایل موجه ساز اثبات اعمال ولایت در زمان غیبت.....	۱۰۲
گفتار دوم - نهاد رهبری در قانون اساسی.....	۱۰۵
مبحث اول - شرایط و صفات مقام رهبری.....	۱۰۵
مبحث دوم - چگونگی تشکیل مجلس خبرگان.....	۱۰۹
مبحث سوم - موقعیت های خاص رهبری.....	۱۱۳
مبحث چهارم - پایان رهبری.....	۱۱۵
گفتار سوم - وظایف و اختیارات رهبری.....	۱۱۵
مبحث اول - نظریات.....	۱۱۶
مبحث دوم - جایگاه تئوری ولایت مطلقه فقیه در قانون اساسی.....	۱۱۹
مبحث سوم - وظایف و اختیارات رهبری در ساختار سازمانی کشور.....	۱۲۱
مبحث چهارم - وظایف و اختیارات مقام رهبری به موجب قانون اساسی.....	۱۲۲
خلاصه مطالب.....	۱۳۳
خودآزمایی.....	۱۳۴

فصل پنجم - قوه مقننه.....	۱۳۵
هدف های کلی.....	۱۳۵
هدف های رفتاری.....	۱۳۵
مقدمه.....	۱۳۶
گفتار اول - مجلس شورای اسلامی.....	۱۳۷
مبحث اول - کلیات و ساختار سازمانی مجلس شورای اسلامی.....	۱۳۷
مبحث دوم - ساختار سازمانی مجلس شورای اسلامی.....	۱۴۳
گفتار دوم - وظایف و اختیارات مجلس شورای اسلامی.....	۱۵۱
مبحث اول - قانونگذاری.....	۱۵۱
مبحث دوم - انواع قوانین مصوب مجلس.....	۱۵۳
مبحث سوم - مراحل وضع قانون.....	۱۶۰
مبحث چهارم - نظارت بر امور عمومی.....	۱۶۶
گفتار سوم - شورای نگهبان.....	۱۸۵
مبحث اول - دلایل و ضرورت پاسداری از قانون اساسی در ایران.....	۱۸۵
مبحث دوم - ساختار شورای نگهبان.....	۱۸۶
مبحث سوم - وظایف و اختیارات شورای نگهبان.....	۱۸۹
خلاصه مطالب.....	۱۹۸
خودآزمایی.....	۱۹۹

فصل ششم - قوه مجریه	۲۰۱
هدف‌های کلی	۲۰۱
هدف‌های رفتاری	۲۰۱
مقدمه	۲۰۲
گفتار اول - رئیس کشور	۲۰۳
گفتار دوم - ریاست جمهوری	۲۰۵
مبحث اول - شرایط و نحوه انتخاب رئیس جمهور	۲۰۵
مبحث دوم - نحوه انتخاب رئیس جمهور	۲۰۹
مبحث سوم - دوره ریاست جمهوری	۲۱۰
مبحث چهارم - امضای حکم ریاست جمهوری	۲۱۰
مبحث پنجم - سوگند ریاست جمهوری	۲۱۱
مبحث ششم - کفالت ریاست جمهوری	۲۱۲
مبحث هفتم - وظایف و اختیارات رئیس جمهور	۲۱۴
گفتار سوم - وزراء	۲۲۶
مبحث اول - شرایط و چگونگی انتخاب وزیر	۲۲۶
مبحث دوم - رأی اعتماد	۲۲۶
مبحث سوم - دوره وزارت	۲۲۶
مبحث چهارم - نهاد وزارتخانه	۲۲۷
مبحث پنجم - پاسخگویی وزیر	۲۲۷
مبحث ششم - وظایف و اختیارات وزیر	۲۲۹
گفتار چهارم - هیأت وزیران	۲۳۰
مبحث اول - جایگاه حقوقی	۲۳۰
مبحث دوم - چگونگی تشکیل	۲۳۰
مبحث سوم - طول دوره	۲۳۱
مبحث چهارم - کمیسیون‌های هیأت دولت	۲۳۱
مبحث پنجم - وظایف و اختیارات هیأت وزیران	۲۳۱
گفتار پنجم - مصوبات قوه مجریه	۲۳۴
مبحث اول - مبانی حقوقی صلاحیت قوه مجریه در وضع مقررات	۲۳۵
مبحث دوم - مقامات ذیصلاح وضع مقررات عمومی	۲۳۷
مبحث سوم - انواع مصوبات قوه مجریه	۲۳۸
مبحث چهارم - محدودیت‌های مصوبات دولت	۲۴۰
مبحث پنجم - کنترل مصوبات دولت	۲۴۰

۲۴۳	گفتار ششم - نیروهای مسلح
۲۴۴	مبحث اول - اصول کلی و راهبردی حاکم بر نیروهای مسلح
۲۴۶	مبحث دوم - ساختار نیروهای مسلح
۲۵۰	خلاصه مطالب
۲۵۱	خودآزمایی

فصل هفتم - قوه قضائیه

۲۵۳	هدف‌های کلی
۲۵۳	هدف‌های رفتاری
۲۵۴	مقدمه
۲۵۵	گفتار اول - استقلال قضایی
۲۵۵	مبحث اول - استقلال دستگاه و امر قضا
۲۵۶	مبحث دوم - استقلال قاضی
۲۵۶	گفتار دوم - اهداف و وظایف قوه قضائیه
۲۵۶	مبحث اول - اهداف کلی قوه قضائیه
۲۵۷	مبحث دوم - وظایف قوه قضائیه
۲۵۷	گفتار سوم - ساختار تشکیلاتی قوه قضائیه
۲۵۷	مبحث اول - مقام رهبری
۲۵۸	مبحث دوم - رئیس قوه قضائیه
۲۶۱	گفتار سوم - قضات
۲۶۱	مبحث اول - انتصاب
۲۶۲	مبحث دوم - شرایط و صفات قاضی
۲۶۳	مبحث سوم - وظایف و اختیارات قضات
۲۶۶	مبحث چهارم - اصل مصونیت قضایی
۲۶۷	مبحث پنجم - کیفیت عزل و رسیدگی به عدم صلاحیت و تخلفات قاضی
۲۷۱	گفتار چهارم - وزیر دادگستری
۲۷۲	مبحث اول - چگونگی انتخاب وزیر دادگستری
۲۷۲	مبحث دوم - جایگاه حقوقی وزارت دادگستری
۲۷۴	گفتار پنجم - دادگاه‌ها
۲۷۵	مبحث اول - دیوان عالی کشور
۲۷۸	مبحث دوم - دادگاه‌های عمومی
۲۷۹	مبحث سوم - دادگاه‌های اختصاصی

۲۸۳	گفتار ششم - برخی نهادهای زیرمجموعه قوه قضائیه
۲۸۳	مبحث اول - سازمان بازرسی کل کشور
۲۸۴	مبحث دوم - شورای حل اختلاف
۲۸۵	مبحث سوم - سازمان پزشکی قانونی
۲۸۵	مبحث چهارم - سازمان ثبت اسناد و املاک کشور
۲۸۶	مبحث پنجم - مرکز امور مشاوران، وکلاء و کارشناسان قوه قضائیه
۲۸۷	گفتار هفتم - اصول و قواعد کلی حاکم بر نظام دادرسی در محاکم
۲۸۸	مبحث اول - اصل قانونی بودن
۲۸۸	مبحث دوم - اصل بی طرفی قضات
۲۹۰	مبحث سوم - اصل علنی بودن محاکمات
۲۹۲	مبحث چهارم - جرائم مطبوعاتی
۲۹۲	مبحث پنجم - هیأت منصفه
۲۹۴	مبحث ششم - اصل برائت
۲۹۵	مبحث هفتم - اصل تساوی عموم در برابر دادگاه
۲۹۵	مبحث هشتم - سایر اصول حاکم بر نظام دادرسی منصفانه
۲۹۶	خلاصه مطالب
۲۹۷	خودآزمایی

۲۹۹	فصل هشتم - نهادهای خاص اعمال کننده حاکمیت
۲۹۹	هدف های کلی
۲۹۹	هدف های رفتاری
۳۰۰	مقدمه
۳۰۰	گفتار اول - شوراهای محلی
۳۰۰	مبحث اول - مبانی فکری
۳۰۱	مبحث دوم - نظام حقوقی شوراهای محلی
۳۰۲	مبحث سوم - شوراهای محلی در قانون اساسی
۳۱۰	گفتار دوم - صدا و سیما
۳۱۰	مبحث اول - مبانی فکری
۳۱۱	مبحث دوم - اصول کلی حاکم بر صدا و سیما
۳۱۲	مبحث سوم - نظام حقوقی صدا و سیما
۳۱۴	گفتار سوم - شورای بازنگری قانون اساسی
۳۱۴	مبحث اول - ضرورت بازنگری
۳۱۴	مبحث دوم - شورای بازنگری قانون اساسی

گفتار چهارم - شورای عالی انقلاب فرهنگی	۳۱۷
مبحث اول - اهداف شورا	۳۱۸
مبحث دوم - وظایف	۳۱۸
مبحث سوم - مصوبات شورا	۳۱۹
گفتار پنجم - مجمع تشخیص مصلحت نظام	۳۲۰
مبحث اول - زمینه‌های شکل‌گیری	۳۲۰
مبحث دوم - مفهوم مصلحت	۳۲۲
مبحث سوم - انواع احکام در نظام قانونگذاری اسلام	۳۲۳
مبحث چهارم - مصادیق مصلحت در نظام اسلامی	۳۲۵
مبحث پنجم - ساختار مجمع	۳۲۶
مبحث ششم - وظایف و اختیارات	۳۲۷
خلاصه مطالب	۳۳۴
خودآزمایی	۳۳۵
کتابنامه	۳۳۷

تقدیم به:

شهادی الهی، آسمانی و باغیرت؛

انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران؛

که با خون پاک خود به ما استقلال و آزادی هدیه کردند.

راهنمای مطالعه کتاب

کتاب حقوق اساسی (۲) به منظور آشنایی دانشجویان با مسائل عمده حقوق عمومی، ماهیت نظام جمهوری اسلامی ایران، مفهوم جمهوریت و اسلامیت، سازماندهی و ساختار سیاسی قوای حاکم در ایران، نقش ولایت فقیه در مدیریت عمومی کشور و تعامل قوای حاکم با یکدیگر و تضمین حقوق و آزادی‌های شهروندان در هشت فصل طراحی شده است.

از دانشجویان محترم انتظار می‌رود پس از طی مراحل ذیل مطالب و موضوعات مندرج در فصول هشت‌گانه را درک و تحلیل نمایند.

۱. هر فصل در بردارنده اهداف کلی و رفتاری است که مطالعه آنها نقش مهمی در فهم مطالب و سازماندهی فکری دارد.

۲. در انتهای هر فصل خلاصه مطالب اشاره شده است که مطالعه آن می‌تواند کمک شایانی در یادگیری مطالب کلیدی موضوعات مختلف نماید.

۳. پس از پایان هر فصل سئوالاتی تحت عنوان خودآزمایی آمده است که می‌تواند هم آزمون خوبی برای فراگیری مطالب باشد و هم موجب آشنایی شما با سبک و سیاق سئوالات پایان ترم خواهد شد.

۴. جهت یادگیری بهتر، ابتدا کل مطالب فصل به‌طور گذرا خوانده شود، سپس مطالب

هر بند در ارتباط با مطالب بندهای بعدی مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

۵. حقوق اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران به دلیل بهره‌مندی از تعالیم الهی و اسلامی اصولاً با اصول و قواعد اسلامی موجه‌سازی می‌شود، لذا در در مقام تشریح و تفصیل اصول و قواعد مقرر در قانون اساسی، به مبانی و موازین نظام سیاسی اسلام استناد می‌گردد و بر اساس تعالیم آسمانی اسلام، نظام جمهوری اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد. از این‌رو، مطالب هر فصل در این راستا تنظیم شده است. به بیان دیگر، پس از تبیین ماهیت و مفهوم جمهوریت و اسلامیت و تفاوت آن با سایر نظام‌های سیاسی در فصل اول، به اصول، سیاست‌های کلی و پایه‌های بنیادین قانون اساسی و نظام سیاسی در فصل دوم پرداخته شده است. پس از شناخت از مفهوم نظام جمهوری اسلامی و پایه‌های اساسی نظام، حقوق و آزادی‌های ملت بر اساس ایده و تفکر نظام مردم‌سالاری دینی و جمهوری بودن نظام و چگونگی تضمین و صیانت آنها توسط دولت در فصل سوم، مورد اشاره قرار گرفته است.

۶. با درک مفهوم هدایت و ولایت در فصل چهارم، به جایگاه و نقش والای ولی فقیه در اداره جامعه اسلامی و مردمی، وظایف و اختیارات مقام رهبری در ساختار سیاسی کشور، می‌توان اعمال قدرت از طریق وی و چگونگی نظارت بر قوای حکومتی و نهادهای خاص در اعمال حاکمیت آگاه شد.

۷. در فصل پنجم، ششم و هفتم ساختار و ماهیت نهاد قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران، وظایف و کارکرد آن‌ها در ساختار اعمال حاکمیت و تعامل آنها با یکدیگر و سایر نهادهای سیاسی، مورد اشاره قرار گرفته است.

۸. در فصل هشتم به نهادهای خاص در اعمال حاکمیت اشاره شده است که تحت نظارت کلی مقام رهبری و خارج از قوای سه‌گانه در ساختار تصمیم‌گیری کشور شرکت می‌کنند.

در پناه حق باشید
 دکتر حسن خسروی
 اردیبهشت ۱۳۸۹

هدف کلی کتاب

مطالعه این کتاب نقش مهمی در فهم و درک ماهیت حکومت اسلامی و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران دارد. هدف و رسالت عمده کتاب این است که به دانشجوی کمک نماید تا با اصول و موازین نظام سیاسی اسلام و نقش مردم در اداره جامعه اسلامی با تفکر نظام مردم‌سالاری دینی، تفاوت با سایر نظام‌های سیاسی، ماهیت جمهوری اسلامی و ساختار سیاسی قوای حاکم تحت لوای نظام ولایت فقیه، روابط قوای حاکم، چگونگی حمایت و صیانت از حقوق و آزادی‌های بنیادین ملت آگاه شود.

فصل اول

ماهیت حکومت جمهوری اسلامی ایران

هدف‌های کلی

هدف‌های کلی این فصل توانانمودن دانشجو در فهم ماهیت نظام حکومتی ایران در مقایسه با سایر نظام‌ها، آثار حقوقی و سیاسی مفهوم جمهوریت و اسلامیت و ریشه‌یابی دقیق مفهوم حاکمیت در قانون اساسی است.

هدف‌های رفتاری

با مطالعه این فصل، دانشجویان قادر خواهند بود با مطالب ذیل آشنا شوند:

۱- چگونگی تصویب و تجدیدنظر در قانون اساسی؛

۲- ماهیت نظام سیاسی ایران؛

۳- جایگاه مردم در نظام سیاسی؛

۴- مفهوم حکومت «جمهوری اسلامی»؛

۵- رابطه و نسبت جمهوریت با اسلامیت؛

۶- ریشه و مبنای حاکمیت در کشور؛

۷- رابطه حاکمیت مردم با حاکمیت الهی.

مقدمه

اندیشه‌ها و آرمان‌های الهی و آزادمنشانه ملت ایران به رهبری علما و روشنفکران عدالت‌طلب و ظلم‌ستیز و با هدایتگری رهبر کبیر انقلاب حضرت امام خمینی (ره) پس از سال‌ها مبارزه و جانفشانی، سرانجام در بهمن ماه ۱۳۵۷ در قالب تغییر رژیم سیاسی و پذیرش نظام «جمهوری اسلامی» به سر منزل مقصود نائل شد.

یکی از کارآمدترین شیوه اعتراف، پذیرش و تضمین اهداف، هنجارها، ارزش‌ها و آرمان‌های ملت ایران، پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تدوین و تنظیم قانون اساسی بود. از این‌رو، پس از رهنمودهای امام، کمیته‌ای متشکل از حقوقدانان و انقلابیون، روحانیون و کارشناسان حقوقی و سیاسی مسئول تدوین پیش‌نویس قانون اساسی شد. پیش‌نویس حاوی دوازده فصل و ۱۵۱ اصل با درج قواعدی درخصوص ماهیت و شکل نظام سیاسی، قوای سه‌گانه، حقوق ملت، قانونگذاری، رعایت موازین شرع و مسائل بنیادین دیگری بود. هر چند ذکر صریحی از مبحث ولایت فقیه و اصل هدایت و ولایت نشده بود.

پیش‌نویس طرح قانون اساسی پس از انتشار، چندان مورد توجه حضرت امام به‌دلیل عدم توجه کافی به مباحث اسلامی و امر ولایت و هدایت قرار نگرفت، اما به هر صورت، با اصلاحاتی به تصویب هیأت وزیران دولت موقت رسید و نهایتاً در اختیار مجلس خبرگان قانون اساسی قرار گرفت.

گفتار اول - تدوین و تصویب قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران

مبحث اول - تشکیل مجلس خبرگان

در اجرای فرمان مورخ ۱۳۵۸/۳/۴^(۱) به نخست‌وزیر دولت موقت، لایحه قانونی انتخابات مجلس بررسی نهایی قانون اساسی، در تاریخ ۱۳۵۸/۴/۱۴ مورد تصویب شورای انقلاب قرار گرفت. این مجلس متناسب با جمعیت هر استان در تیرماه ۱۳۵۸ طی انتخاباتی با ۷۳ عضو تشکیل و در ۲۸ مرداد فعالیت خود را جهت تنظیم و تصویب

۱. امام‌خمینی (ره)، سیدروح‌الله، صحیفه نور، ج ۷، (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ۱۳۷۸)، ص ۴۸۲.

نهایی قانون اساسی آغاز نمود.

بر اساس آیین‌نامه داخلی، فعالیت مجلس خبرگان جهت تدوین و تصویب نهایی قانون اساسی بدین‌گونه سازماندهی شد:

«۱- تشکیل گروه‌های مقدماتی؛

۲- تشکیل گروه‌های بررسی اصول پیشنهادی؛

۳- تشکیل جلسات عمومی مجلس برای تصویب اصول؛

۴- تشکیل جلسات شور نهایی».^(۱)

پس از اتمام کلیه مذاکرات و انجام امر کارشناسی، سرانجام قانون اساسی با نصاب اکثریت دوسوم مجموع نمایندگان (برای هر اصل)، طی ۱۲ فصل و ۱۷۵ اصل در جلسه ۱۳۵۸/۸/۲۴ به تصویب نهایی رسید.

مبحث دوم - تصویب و همه‌پرسی قانون اساسی سال ۱۳۵۸

با تصویب متن نهایی قانون اساسی توسط مجلس خبرگان، بحث‌های متعددی مبنی بر همه‌پرسی یا پذیرش همین متن به عنوان قانون اساسی مطرح شد که در نهایت با موضع‌گیری حضرت امام با بیان اینکه «میزان رأی ملت است»، مقرر شد که متن مصوب مجلس خبرگان به آرای عمومی گذاشته شود. پیرو این امر، وزارت کشور طی اطلاعیه‌ای در روزنامه کیهان مورخ ۱۳۵۸/۹/۱، از ملت دعوت نمود تا در خصوص قانون اساسی اظهارنظر نمایند و به «دو حالت زیر به صورت مخفی رأی دهند:

۱- با اصول قانون اساسی مصوب موافقت دارید؟ بله (آری)

۲- با اصول قانون اساسی مصوب مجلس خبرگان موافقت دارید؟ نه».

روز همه‌پرسی به موجب این اطلاعیه یکشنبه و دوشنبه ۱۱ و ۱۲ آذر ماه ۱۳۵۸ تعیین شد و از همه افراد بالای ۱۶ سال دعوت گردید تا در این همه‌پرسی شرکت نمایند. همه‌پرسی فوق در تاریخ مقرر برگزار گردید و حدود ۱۵,۷۵۸,۹۵۶ نفر در این همه‌پرسی شرکت نمودند که ۱۵,۶۸۰,۳۳۹ نفر موافق و ۷۸,۵۱۶ نفر نظر مخالف عنوان داشتند و بدین‌ترتیب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با حدود ۹۸/۲ درصد آرای مثبت شرکت‌کنندگان به تأیید نهایی ملت رسید.

۱. صفار، محمدجواد، آشنایی با قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، (تهران: استادی، چ سی‌ام، ۱۳۸۸)، ص ۳۶.

مبحث سوم - بازنگری قانون اساسی سال ۱۳۶۸

بسیار مرسوم و طبیعی است که قانونگذاران هنگام تصویب قانون نمی‌توانند تمام زوایا و جوانب و احتمالات آینده مرتبط با قانون را مدنظر قرار دهند و در عمل ممکن است با نقایص و اشکالاتی مواجه شود. اما مهم آن است که پس از اطلاع از خلأها و نواقص قانون، اقدامات لازم جهت اصلاح و تکمیل آن را انجام دهند. در این راستا، به دلایل مختلفی قانون اساسی سال ۱۳۵۸ در برخی حوزه‌ها و موضوعات با مشکلاتی مواجه که نیازمند اصلاحاتی بود. هر چند چگونگی اصلاح قانون اساسی در متن مصوب، پیش‌بینی نشده بود، اما حضرت امام با توجه به حدود اختیارات ولی فقیه فرمان اصلاح و بازنگری قانون اساسی را در تاریخ ۱۳۶۸/۲/۴ صادر نمود. متعاقب این فرمان هیأتی متشکل از ۲۵ نفر به نام «شورای بازنگری قانون اساسی» تشکیل و در خصوص محورهای مدنظر حضرت امام به شرح ذیل به بحث و بررسی و مذاکره پرداخت:

۱- رهبری؛

۲- تمرکز در مدیریت قوه مجریه؛

۳- تمرکز در مدیریت قوه قضائیه؛

۴- تمرکز در مدیریت صدا و سیما به صورتی که قوای سه‌گانه در آن نظارت داشته باشند.

۵- تعداد نمایندگان مجلس شورای اسلامی؛

۶- مجمع تشخیص مصلحت نظام برای حل معضلات نظام و مشورت رهبری به صورتی که قدرتی در عرض قوای دیگر نباشد.

۷- راه بازنگری به قانون اساسی.

۸- تغییر نام مجلس شورای ملی به مجلس شورای اسلامی.

محورهای فوق‌الذکر در جلسات متعدد شورای بازنگری مورد بحث، بررسی و مذاکره قرار گرفت و در نهایت در ۱۳۶۸/۴/۲۰ به تصویب نهایی شورا رسید و به منظور اعلام نظر مردم، در تاریخ ۱۳۶۸/۵/۶ طی همه‌پرسی به تایید ملت نیز رسید.

مبحث چهارم - اصلاحات صورت گرفته در بازنگری سال ۱۳۶۸

در راستای محورهای مدنظر حضرت امام جهت بازنگری اصلاحات متعددی انجام شد که عمده‌ترین آنها به قرار ذیل می‌باشند:

۱- امر شورای رهبری حذف گردید و یک نفر به عنوان ولیّ فقیه و رئیس کشور جایگزین گردید.

۲- شرط مرجعیت از شرایط رهبری مقرر در اصل ۱۰۹ حذف گردید.

۳- مفهوم ولایت عام یا ولایت مطلقه فقیه به اصل ۵۷ اضافه شد.

۴- سمت نخست‌وزیری به دلیل عدم هماهنگی نخست‌وزیر با رئیس‌جمهور و هیأت وزیر حذف گردید و رئیس‌جمهور جایگزین وظایف نخست‌وزیر به ویژه در پاسخگویی در برابر مجلس و ریاست هیأت وزیران شد.

۵- شورای عالی قضایی که مدیریت قوه قضائیه را به دست داشت حذف و رئیس قوه قضائیه با انتصاب مقام رهبری جایگزین شد.

۶- نهاد شورای عالی امنیت ملی در اصل ۱۷۶ اضافه گردید.

۷- مجمع تشخیص مصلحت نظام در اصل ۱۱۲ به منظور حل اختلاف شورای نگهبان و مجلس درخصوص وضع قوانین و حل معضلات نظام و سایر مسائل تأسیس شد.

۸- نام مجلس شورای ملی به مجلس شورای اسلامی تغییر یافت.

۹- اصل ۶۴ در خصوص تعداد نمایندگان اصلاح شد و مقرر شد که پس از گذشت هر ۱۰ سال در صورت نیاز، حداکثر ۲۰ نماینده اضافه شود.

۱۰- مدیریت اشتراکی سازمان صدا و سیما توسط قوای سه‌گانه، به مدیریت واحد منصوب مقام رهبری تبدیل شد و قوای سه‌گانه صرفاً می‌توانند نقش ناظر داشته باشند.

۱۱- شیوه بازنگری قانون اساسی در اصل ۱۷۷ مقرر شد.

گفتار دوم - مفهوم جمهوری اسلامی

شناخت ماهیت نظام سیاسی مستلزم درک و فهم و ریشه‌یابی مبانی موجه‌ساز تشکیل حکومت و اهمیت عناصر و عواملی که نقش سازنده‌ای در پایه‌ریزی حکومت دارند، می‌باشد.

شناخت مبنا و ریشه حاکمیت و نقش مردم در مدیریت امور عمومی می‌تواند زمینه‌ای بسیار معقول و منطقی جهت مشروعیت زمامداری توسط حاکمان و پذیرش فرامین آنها از سوی مردم باشد، لذا در این فصل تلاش می‌شود تا ضمن درک صحیحی از مفاهیم عناوین «جمهوریت» و «اسلامیت» و نسبت بین این دو در گفتمان حقوق اساسی با توجه به موازین اسلامی، فهم عمیقی از ماهیت نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران، ریشه و مبنای حاکمیت و مبانی مشروعیت بخش صلاحیت حاکمان حاصل گردد.

اندیشه حکومت عادل و شایسته همواره محور تلاش‌های مردم علیه حاکمان ظالم و مستبد بوده و در این راستا تحولات و دگرگونی‌های عظیمی در زمامداری دولت‌ها اتفاق افتاده است. آزادی‌خواهی و استقلال‌طلبی ملت‌های مظلوم در قالب‌های متنوعی بروز یافته و منجر به انقلاب‌های متعددی شده است که از جمله آنها می‌توان به انقلاب شکوهمند «جمهوری اسلامی» ایران اشاره نمود.

اندیشه و تفکر نظام مستقل و آزاد بر اساس نظام *ارزشی و بینشی* جامعه متأثر از رشادت و مجاهدت مردم ایران به رهبری مدبرانه حضرت امام خمینی(ره) در قالب نظام سیاسی «جمهوری اسلامی» در سال ۱۳۵۷ پوشش داده شد. اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بر سر تعیین ماهیت نظام سیاسی، نظرات مختلفی مطرح و الگوهای متنوعی ارائه شد که از میان آنها می‌توان به «جمهوری دمکراتیک اسلامی»، «حکومت عادل اسلامی»، «حکومت اسلامی» و «جمهوری اسلامی» اشاره نمود. اما رهبر کبیر انقلاب تعیین نوع و ماهیت نظام سیاسی کشور را به مردم واگذار نمودند. ایشان خواستار الگوی «جمهوری اسلامی» و به فراندوم گذاشتن آن معتقد شدند و فرمودند «جمهوری اسلامی، نه یک کلمه زیاد، نه یک کلمه کم». پس از رأی قاطع ۹۸/۲

درصدی مردم به الگوی «جمهوری اسلامی» در فروردین ۱۳۵۸، به عنوان اصل اول قانون اساسی در آذر ۱۳۵۸ به همه‌پرسی عمومی گذارده شد. پرسش‌های عمده در خصوص اصل اول قانون اساسی این است که «جمهوریت» و «اسلامیت» چه معنا و مفهومی دارند؟ چه ارتباط مفهومی و منطقی بین این دو وجود دارد؟ هر کدام نمایانگر چه نوع حاکمیتی می‌باشند؟ چگونه می‌توان وفاقی بین این دو ایجاد نمود؟ در نظام اسلامی مردم از چه جایگاهی برخوردار می‌باشند؟ به منظور پاسخ به پرسش‌های فوق‌الذکر، مفهوم «جمهوریت» و «اسلامیت» و تعامل این دو را بررسی می‌نماییم.

مبحث اول - مفهوم جمهوریت

الف - تعریف

جمهوری در اصل یک واژه عربی است به معنای «مردم‌کثیر» یا افراد قوم یا توده‌ای از اشخاص. جمهوری در معنای مختلفی آمده است. در فرهنگ عربی‌المنجد اینگونه عنوان شده است: «گزینش رهبر توسط امت یا دولت برای یک دوره محدود، نه به ارث، بلکه به انتخاب توده‌ای از مردم یا امت».^(۱) واژه «Republic» یا جمهوریت از کلمه لاتین «Res» به معنای شیء و امر و «Publica»، معنای عمومی و همگانی نشأت گرفته است. از این‌رو، «جمهوری در معنای شیء عمومی مترادف با اموال، متعلقات و امور همگانی قرار می‌گیرد. این تعریف خود متضمن دو نکته اساسی است که عبارتند از: حضور همگان در صحنه و دیگر، وجود یک جامعه سازمان‌یافته که در آن بین شیء عمومی فرق گذاشته می‌شود».^(۲)

فرهنگ معین این واژه را چنین تعریف نموده است: «جمهور، توده، گروه، بخش اعظم یک موضوع، حکومتی که زمام آن به دست نمایندگان باشد».^(۳) بر اساس چنین تعاریفی، در گفتمان سیاسی و حقوقی، مراد از واژه جمهوری، نظام سیاسی و طرز حکومتی است که به جای پادشاه - که اقتدار موروثی داشت و مشروعیت آن به

۱. مهیار، رضا، فرهنگ المنجدالایجدی، (تهران: انتشارات اسلامی، چ اول، ۱۳۷۰)، ص ۳۰۴.

۲. نقیب‌زاده، احمد، «جمهوری و اسلامیت»، مجموعه مقالات همایش جمهوریت و انقلاب اسلامی، (تهران: سازمان مدارک فرهنگ انقلاب اسلامی، چ اول، ۱۳۷۷)، ص ۵۵۷.

۳. معین، محمد، فرهنگ معین، (تهران: انتشارات امیرکبیر، چ دوم، ۱۳۵۳)، ص ۱۲۴۲.